

روش تحقیق اقدام پژوهی در علوم اجتماعی

islamitanha@yahoo.com

n.karamollahi@gmail.com

ک. اصغر اسلامی تنها/ عضو هیأت علمی دانشگاه باقرالعلوم

نعمت‌الله کرم‌اللهی/ دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه باقرالعلوم

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۲۹ - پذیرش: ۱۳۹۷/۰۲/۱۷

چکیده

اقدام‌پژوهی یا تحقیق در عمل، یکی از روش‌های تحقیق کیفی است. در این رویکرد، پژوهش‌گر یا متقاضی تغییر و تحول، مسئله یا مشکل را شناسایی می‌کند و برای حل آن، یا ایجاد تغییر در آن، به‌طور دقیق اطلاعاتی را جمع‌آوری می‌کند. سپس، به اقدام مناسب مبادرت می‌ورزد و از نتایج اقدام، ارزیابی به‌عمل می‌آورد. به همین دلیل، اقدام‌پژوهی به‌عنوان روشی برای رشد کارکنان، در حین خدمت شناخته شده است. در این مقاله، ابتدا پیشینه این روش پژوهشی، و سپس تعریف، تبیین جایگاه آن در میان سایر روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی بیان شده و در ادامه، به مقایسه آن با سایر روش‌ها، قابلیت‌ها و محدودیت‌های این شیوه پژوهشی، فرایند و چرخه اقدام‌پژوهی و گستره و اهداف آن پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: اقدام‌پژوهی، پژوهش کیفی، پژوهش در عمل، روش علوم اجتماعی.

«اقدام پژوهی»، را با عنوان‌های مختلفی، مانند پژوهش در عمل، تحقیق عملی، پژوهش حین عمل، پژوهش بر مبنای همکاری و پژوهش در محیط عمل هم نامیده‌اند. با اینکه به این شیوه پژوهشی، نام‌های مختلفی داده‌اند، اما زمینه اصلی آن همانند و تابع یک سلسله ویژگی‌های خاص است. با توجه به اینکه روش تحقیق «اقدام پژوهی»، در سطح جهان، به‌ویژه در محافل علمی ایران، شیوه‌ای جدید است، به نظر می‌رسد شایسته است که این شیوه پژوهشی از لحاظ پیشینه، تعریف، مراحل و فرایند، اهداف، قابلیت‌ها و محدودیت‌ها و... مورد بررسی قرار گیرد تا پژوهش‌گران در موارد مقتضی، از این روش تحقیق به‌نحو مناسب استفاده کنند.

۱. پیشینه روش اقدام پژوهی

اصطلاح «اقدام پژوهی» ریشه در آثار روان‌شناس اجتماعی معروف کورت لوین دارد. او اولین کسی بود که با بیان این عقیده، که اگر تحقیق نتواند فایده عملی داشته باشد، تحقیق ناکافی است، زمینه لازم را برای تحقیق عمل‌نگر یا اقدام پژوهی فراهم ساخت. به نظر او، هدف اصلی تحقیق تنها درک و تفسیر رویدادها نیست، بلکه تغییر آنها نیز هست. تحقیق عمل‌نگر، ابزار نیرومندی برای تغییر و بهبود رویدادها در سطح محلی است (حسن‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۶۶). او ضمن کار در خدمات اجتماعی، کارگران را در به‌کارگیری پژوهش، برای تغییرات اجتماعی بیشتر تربیت نمود. لوین، در مطالعات خود نیاز به بررسی شرایط لازم برای تحقق تغییر اجتماعی مثبت را متذکر گردید. برای مثال، در تحقیقی که در خلال جنگ جهانی دوم صورت گرفت، لوین گروهی از زنان خانه‌دار را دور هم جمع کرد تا در مورد امکان استفاده از ماده غذایی خاصی، در غذای روزانه بحث کنند. این بحث، زمانی صورت گرفت که عرضه گوشت عمومی در آمریکا، دچار مشکل شده بود و دولت آمریکا در صدد کاهش قیمت گوشت بود. این مطالعه، ارزش بحث گروهی در تغییر نگرش افراد و به‌دنبال آن، تغییر رفتار آنها را ثابت کرد (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

همزمان با تکامل اقدام پژوهی در آمریکا، این نوع پژوهش، در انگلیس، رشد قابل توجهی یافت. ریشه‌های رشد و توسعه اقدام پژوهی، به جنگ جهانی دوم برمی‌گردد که در خلال آن، روان‌شناسان و روان‌کاوان، با تشکیل گروه‌های چند رشته‌ای، روی مسائل متعددی کار می‌کردند. در این دوران، تعدادی از برنامه‌های موفق اقدام پژوهی در زمینه انتخاب کارگران، مواجهه و درمان اسیران جنگی آزاد شده اجرا گردید. این امر، منجر به مجموعه‌ای از یافته‌های تحقیقی شد که نفوذ و کاربرد آن را در پژوهش‌های

علوم رفتاری نشان داد. در رویکرد کیفی اقدام پژوهی، بیشترین گرایش به مطالعه فرایند پژوهش و روابط بین محقق و محیط پژوهش بوده است. به همین دلیل، این شیوه پژوهشی در علوم رفتاری، روان شناسی، مشاوره، آموزش و پرورش و مدیریت رواج یافته است و در سال های اخیر، به طور فزاینده ای از آن استفاده می شود. این شیوه پژوهشی، به ویژه در عرصه تعلیم و تربیت می تواند به پیوند و ارتباط معقول بین پژوهش های آموزشی و تربیتی و جریان تعلیم و تربیت کمک شایانی کند (جانسون، ۱۳۷۲، ص ۴۵).

۲. تعریف اقدام پژوهی

«اقدام پژوهی»، زمانی شروع می شود که افراد حرفه ای، سؤال هایی مشابه این سؤال را از خود می پرسند: «چه کار می توانم انجام دهم، در حالی که موقعیت موجود امید بخش به نظر نمی رسد؟». هر چند لوین، برای پاسخ به این سؤال، اقدام پژوهی را به طور روشن تعریف نکرد، ولی معنی مورد نظرش را بیشتر در توصیف هدف و رویه هایی برای انجام چنین پژوهشی منعکس ساخت. سپس، صاحب نظران به تعریف این رویکرد پژوهشی پرداختند که در اینجا به اختصار به برخی از آنها اشاره می شود:

کمیز و مک نگارت، در تعریف اقدام پژوهی گفته اند: با پیوند دو اصطلاح «اقدام» و «پژوهش»، چهره اصلی این روش نمایان می شود. آزمون نظر در حین عمل، به عنوان وسیله ای است برای بهبود کار، و ابزاری برای ارتقای سطح دانش (مک نگارت و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۲۸).

رابوپورت می گوید: هدف «اقدام پژوهی»، پرداختن به مشکلات عملی افراد در وضعیتی که در آن نوعی مشکل خاص وجود دارد و هدف آن، افزایش دانش اجتماعی از راه همکاری متقابل توأم با احترام و اعتماد متقابل در درون یک چارچوب اخلاق مقبول طرفین است. کار و کمیس می گویند: اقدام پژوهی، شکلی از سؤال یا خوداندیشی است که به وسیله مشارکت کنندگان، در موقعیت هایی که در آنها این شیوه ها اجرا شده، پذیرفته شده است. الیوت، اقدام پژوهی را مطالعه یک موقعیت اجتماعی، با دید اصلاح کیفیت اقدام در آن موقعیت تعریف کرده است (عابدی و همکار، ۱۳۸۶، ص ۷۳-۷۴).

در تعریفی دیگر آمده است: اقدام پژوهی فرایند جست و جوی منظم مشارکتی، برای «مشخص کردن یک موقعیت نامعین» و کوشش جهت کاهش یا رفع آن است (بازرگان، ۱۳۸۵، ص ۱۶۸).

اقدام پژوهی، نوعی تحقیق است که توسط خود افراد درگیر در یک مسئله و برای حل یا کاهش آن، انجام می گیرد. عمل، محور اساسی در این نوع تحقیق است (قاسمی پویا، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۹).

با توجه به تعاریف ذکر شده، می توان گفت: ویژگی های اساسی اقدام پژوهی عبارتند از:

۱. بر اهمیت افزایش دانش علمی و حل مشکلات عملی در زندگی واقعی تأکید می‌کند؛ اگرچه این نکته هدف اغلب پژوهش‌های سنتی است، ولی این پژوهش‌ها، بر جدایی اقدام و پژوهش تأکید دارند.

۲. بر ارزش‌ها و الگوهای مشترک پژوهش‌گر و متقاضی تحول و تغییر متمرکز است.

۳. نوعی راهبرد پژوهشی است که مستلزم همکاری متقابل، مبتنی بر احترام و اعتماد پژوهش‌گر و متقاضی تحول است.

۴. دوره‌ای و طولی است و بر یادگیری و بهبودهای تدریجی و گام به گام تأکید دارد.

۵. در این روش، فرض می‌شود که پژوهش‌گر به تماس تعامل با متقاضیان تحول نیاز دارد، تا به‌طور واقعی مشکلات و مسائل آنان را درک و به حل مشترک با آنها اقدام کند (عابدی و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۷۴).

۳. جایگاه اقدام‌پژوهی در میان روش‌های پژوهشی علوم اجتماعی

در تبیین جایگاه روش اقدام‌پژوهی، در میان سایر روش‌های پژوهش باید گفت: چنانچه نوع داده‌های مورد نیاز تحقیق را ملاک دسته‌بندی روش‌های تحقیق قرار دهیم، می‌توان روش‌های یادشده را به سه دسته تقسیم کرد: تحقیق توصیفی، تحقیق آزمایشی و تحقیق تاریخی (بازرگان، ۱۳۸۵، ص ۱۶۸).

داده‌های لازم برای تحقیق تاریخی، که مربوط به رویدادها و وقایع گذشته است، از قبل وجود دارد. در این مورد، پژوهش‌گر باید به جستجو بپردازد تا داده‌های مورد نیاز را بیابد. در حالی که برای تحقیق آزمایشی، پژوهش‌گر باید با کنترل متغیرهای ناخواسته، به دست کاری متغیرها پرداخته و از این طریق، داده‌های لازم را تولید کند. در تحقیق توصیفی، پژوهش‌گر قادر به کنترل متغیرهای ناخواسته نبوده، ولی سعی دارد «موقعیت نامعین» را شناسایی کند. در تحقیق توصیفی، پژوهش‌گر متغیرها را بدون کنترل مورد بررسی قرار می‌دهد، تا وضعیت موجود را شناسایی کند. تحقیق توصیفی را می‌توان به پنج دسته تقسیم کرد: ۱. پیمایشی، ۲. همبستگی، ۳. پس‌رویدادی (علی - مقایسه ای)، ۴. بررسی موردی (موردپژوهی)، ۵. اقدام‌پژوهی.

نتیجه اینکه اقدام‌پژوهی، در زمره روش‌های تحقیق توصیفی است. هدف این دسته از پژوهش‌ها، توصیف شرایط یا پدیده‌های مربوط به یک موقعیت اجتماعی، (مثلاً موقعیت آموزشی یا حرفه‌ای) می‌باشد. با استفاده از اقدام‌پژوهی، می‌توان موقعیت‌های مربوط به اقدام‌ها و عملیات آموزشی را مشخص کرد و در بهبود آن کوشید.

۴. مقایسه اقدام‌پژوهی با پژوهش‌های صوری

اگرچه اقدام‌پژوهی در گسترش فهم و دانش انسان‌ها، همانند سایر روش‌های پژوهشی است، اما به لحاظ ویژگی‌هایی که برای این شیوه پژوهشی بیان شد، پرسش‌های متعددی طرح می‌شوند مثلاً، آیا اهداف پژوهش

اغلب بر مشکل گشایی برای سازمان خاص متمرکز است، یا هدف دست‌یابی به تعمیم‌پذیری نظری نسبت به جامعه وسیع‌تر است؟ لذا مقایسه اقدام‌پژوهی، با سایر روش‌های پژوهشی در درک محاسن و معایب هر یک به پژوهش‌گران کمک می‌کند. برخی از این تمایزها عبارتند از:

الف. آموزش لازم برای محقق

بیشتر روش‌های تحقیق صوری، مستلزم این است که محقق دارای تخصص لازم بوده و آموزش خاصی را دیده باشد. برای مثال، محقق کمی باید در استفاده از شیوه‌های سنجش و آمار استنباطی تخصص داشته باشد. محقق کیفی، در زمینه جمع‌آوری داده‌ها و تفسیر آنها، دارای مهارت و تخصص باشد. کسب این تخصص‌ها، مستلزم آموزش و تجربه بسیار است. در حالی که اقدام‌پژوهی، نیازی به دارا بودن مهارت‌های پیشرفته تحقیقی ندارد (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲).

ب. محقق

در تحقیقات صوری، پژوهش توسط افراد بیرون از سازمان و ناظر به مسئله انجام می‌گیرد. در حالی که در اقدام‌پژوهی، خود افراد درگیر با مسئله - مثلاً معلمان و مسئولان آموزش و پرورش یا مدیران و کارگران کارخانه... پژوهش را انجام می‌دهند. هرچند ممکن است از راهنمایی‌های پژوهش‌گر بیرونی نیز بهره‌مند شوند (همان).

ج. اهداف تحقیق

تحقیق صوری در پی تولید دانشی است که قابل تعمیم به جمعیت زیادی بوده و بتوان با آن، نظریه خاصی را آزمون کرد. برعکس، اقدام‌پژوهی به دنبال به‌دست آوردن دانشی است که بتوان آن را به‌طور مستقیم، در یک موقعیت خاص محلی، اعمال کرد. به‌علاوه، اقدام‌پژوهی به دنبال آموزش دست‌اندرکاران و پرورش و بهبود بخشیدن به دانسته‌ها و مهارت‌های آنهاست (همان).

د. مسئله‌یابی تحقیق

در تحقیق صوری، مسئله تحقیق معمولاً از طریق مطالعه تحقیقات قبلی شناسایی می‌شود. در این حالت، مسئله تحقیق با مسئولیت‌های شغلی محقق ارتباط چندانی ندارد، فقط علاقه سبب انتخاب موضوع شده است. ولی در اقدام‌پژوهی، متقاضیان تغییر و تحول دقیقاً به مطالعه موضوعاتی می‌پردازند که بر کیفیت کار آنها و کارایی همکارانشان تأثیر دارند (همان).

ح. مطالعات مقدماتی

در تحقیق صوری، معمولاً مطالعه تحقیقات قبلی با تأکید بر یک موضوع خاص ضروری است، انجام مطالعه برای دستیابی محقق به ایده‌های جامعی از داده‌های موجود، درباره‌ی موضوع ضرورت دارد. ولی در اقدام پژوهی، محقق صرفاً نیاز به یک ایده‌ی عمومی از موضوع مورد مطالعه دارد. لذا مطالعه مختصر و سطحی بخشی از تحقیقات قبلی کافی است (همان، ص ۱۴۳).

و. نمونه‌گیری

در تحقیق صوری، محقق می‌خواهد نمونه‌ای تصادفی به دست آورد که در عین حال، بیانگر و معرف جامعه کل باشد تا تأثیر نمونه‌گیری در نتایج را کاهش دهد. اما در اقدام پژوهی، نمونه خود را از میان کسانی که با آنها سر و کار دارد و در صدد حل یا بهبود وضعیت آنها است، برمی‌گزیند.

ز. طرح تحقیق

در تحقیق صوری، که معمولاً در مقیاس بزرگ و اغلب نظری و پر حجم انجام می‌شود - به خلاف اقدام پژوهی، که در مقیاس کوچک و عملی صورت می‌گیرد - با برنامه‌ریزی دقیق، تأکید بر این است که متغیرهای خارجی؛ یعنی متغیرهایی را که تفسیر نتایج به دست آمده، دچار مشکل می‌کنند، کنترل شوند. مثلاً، در تحقیق کمی تأکید بر این است که در گروه‌های آزمایشی و گواه، شرایط مشابه حفظ شود. در تحقیق کیفی نیز کنترل‌های شدید و دقیقی صورت می‌گیرد، به خصوص در اعتبار و پایایی داده‌های جمع‌آوری شده. به همین جهت، چارچوب زمانی لازم برای مطالعه معمولاً طولانی است (مثلاً دست کم یکسال). بر عکس، در اقدام پژوهی طرح تحقیق به گونه‌ای است که روش‌ها، کوتاه مدت است و برخلاف پژوهش صوری، که پژوهش از ارزش‌ها و تعلقات پژوهش‌گر فاصله دارد، پژوهش اقدامی مبتنی بر عواطف و ارزش‌ها و ذهنیات پژوهش‌گر است. محققان هر وقت که صلاح بدانند، در طرح تحقیق تغییر ایجاد می‌کنند و در کل، تحقیق سریع‌تر و در زمان کوتاه‌تر انجام می‌شود. در این نوع تحقیق، توجه زیادی به کنترل موقعیت یا از بین بردن «تورش» صورت نمی‌گیرد (همان، ص ۱۴۳).

ه. اعتبار و پایایی تحقیق

محققانی که به تحقیق صوری می‌پردازند، می‌کوشند تا با روش‌های سنجش معتبر و پایا دست یابند. به همین جهت، آنها ابتدا به بررسی اعتبار و پایایی ابزارهای سنجش خود می‌پردازند و بعد خود تحقیق. برعکس در اقدام پژوهی، محققان اغلب از ابزارهای مرسوم و یا آزمون‌های استاندارد - نظیر آنچه در کلاس درس از آنها

استفاده می‌شود - بهره می‌برند. به عبارت دیگر، روایی و پایایی ابزار سنجش چندان موردنظر نیست و به آن حساسیت ندارند (همان، ص ۱۴۴).

البته متخصصان برای روایی اقدام پژوهی، ملاک‌هایی را بیان کرده‌اند. برخی مراجعه به چشم‌اندازهای جایگزین، آزمون در حین عمل و قضاوت اخلاقی و هماهنگی عملی را به‌عنوان چهار معیار روایی ذکر کرده‌اند. لاتر نیز چهار شیوه برای سنجش روایی اقدام پژوهی بیان می‌کند

۱. چند بعدی ساختن؛ یعنی داده‌ها از منابع چندگانه و چشم‌اندازهای چندگانه جمع‌آوری شود.
۲. روایی ساختار: منظور وی، شناخت و آگاهی پژوهش‌گران از فرایندهایی است که در آن، نظریه‌ها و ساخت‌ها ایجاد می‌شود و ادعا می‌کند با خوداندیشی نظامندی که در پی روشن کردن چگونگی تغییر نظریه قبلی توسط داده ایجاد می‌شود، در ایجاد روایی ساختار - که منجر به روشن‌گری و تغییر نظریه می‌شود - از اهمیت اساسی برخوردار است.

۳. روایی صوری: از نظر وی، روایی صوری با بازشناسی ارتباط دارد. به عبارت دیگر، فهم آنچه توصیف شده یا توضیح داده می‌شود، درست به نظر می‌آید.

۴. روایی سازمان‌دهنده: دلالت بر آن جنبه از فرایند پژوهش دارد که بتواند راهبردهای مجدد تمرکز و انرژی شرکت‌کنندگان را به‌سوی شناخت و تغییر آن جهت‌دهی نماید (عابدی، ۱۳۸۶، ص ۸۲ و ۸۳).

ت. تجزیه و تحلیل داده‌ها:

تحقیق صوری، اغلب شامل تحلیل پیچیده داده‌ها می‌شود و اطلاعات خام و به ندرت عرضه می‌شوند. به‌علاوه، از آزمون‌های معنی‌داری آماری استفاده می‌شود. در تحقیق صوری کیفی نیز محقق می‌کوشد تا به‌دقت به تحلیل مطالعات موردی بپردازد تا مشخص شود که چه اندازه این داده‌ها، با نظریه مورد استفاده تطابق دارند. ولی اکثر تحقیقات اقدام پژوهی، مستلزم روش‌های تحلیل ساده‌تری هستند و بیشتر بر اهمیت عملی تأکید دارند تا بر معنی‌دار بودن آماری. در اغلب موارد، داده‌های خام نیز ارائه می‌شوند؛ اگرچه در این نوع تحقیق قضاوت‌های ذهنی محقق تأثیر بسیاری بر تحقیق دارد. اکثر تحقیقات اقدام پژوهی، صرفاً از آمار توصیفی نظیر میانگین، فراوانی، درصد،... استفاده می‌کنند (شارع‌پور ۱۳۸۵، ص ۱۴۴).

ی. کاربرد تحقیق

محققانی که به تحقیق صوری می‌پردازند، بر اهمیت نظری یافته‌های خود و کاربرد آنها، برای تحقیقات بعدی تأکید می‌ورزند. البته اینها ممکن است در مورد کاربرد عملی یافته‌های خود نیز بحث کنند، اما انجام این کار برای

آنها الزامی نیست و فقدان آن، ارزش کارشان نمی‌کاهد. اما در اقدام‌پژوهی، تعیین کاربردهای عملی نتایج به‌دست آمده مهم‌ترین نکته است. با این کار، محققان اقدامات ویژه همکاران خود را از یافته‌ها مطلع نموده و در پرتو یافته‌ها، تغییراتی در روش کار خود صورت می‌دهند (همان، ص ۱۴۴). البته باید دقت شود که برای اینکه اقدام‌پژوهی موفقیت‌آمیز باشد، باید شرایطی را رعایت نمود.

الف: داشتن وقت کافی؛

ب: برخورداری از استقلال کاری به اندازه کافی؛

ج: داشتن تعهد و فرصت برای نگارش فرایند تحقیق و دستاوردهای آن (همان، ص ۱۴۵).

۵. فرایند یا چرخه اقدام‌پژوهی

برای فرایند اقدام‌پژوهی، الگوهای متعددی ارائه شده است. بلوم، تنها دو مرحله ساده برای آن در نظر گرفته است که عبارتند از:

۱. مرحله تشخیصی که در آن، مسائل شناسایی و تجزیه و تحلیل می‌شوند و فرضیه‌ها تدوین می‌گردند.

۲. مرحله درمانی که در آن فرضیه‌های تدوین شده، به واسطه مداخله آگاهانه و مستقیم در موقعیت واقعی آزمون می‌شوند (حسن زاده، ۱۳۸۲، ص، ۲۳۶).

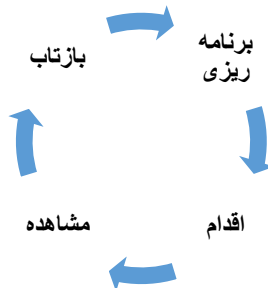
لویس نیز برای اقدام‌پژوهی چهار مرحله ذکر کرده است:

الف. برنامه‌ریزی: اقدام‌پژوهی با یک اندیشه کلی و داده‌هایی برای معرفی موقعیت آغاز می‌شود.

ب. اقدام: در این مرحله، حقیقت‌یابی، نظارت و ارزش‌یابی مداوم مداخله یا برنامه طراحی شده است.

ج. مشاهده: در این مرحله، اقدامات انجام شده برای دستیابی به برنامه مورد مشاهده قرار می‌گیرد.

د. بازتاب: این مرحله، همراه با تعریف مجدد اندیشه‌ها و روش‌های اولیه است.

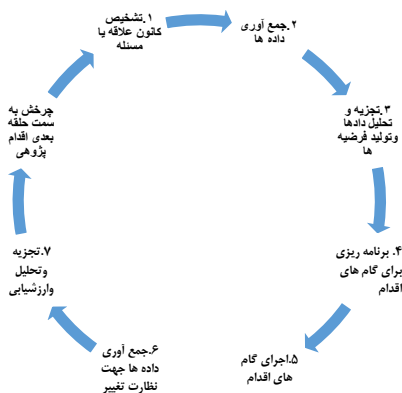

شکل ۱: چرخه اقدام‌پژوهی «لویس»

مک برآید، برای اقدام پژوهی هفت مرحله در نظر می‌گیرد که عبارتند از:

۱. تشخیص قانون علاقه یا مسئله: تشخیص مشکل یا مسئله، که دشوارترین مرحله اقدام پژوهی است، پس از یک دوره تعمق درباره موقعیت و محیط کاری و همچنین، عمل در حال انجام حاصل می‌شود.
۲. جمع‌آوری داده‌ها و عرضه آنها: در این مرحله، انواع داده‌ها از منابع گوناگون و به روش‌های مختلف جمع‌آوری می‌شوند. البته هیچ قانون محکم و ثابتی درباره چگونگی جمع‌آوری داده‌ها وجود ندارد، اما می‌توان رهنمودهایی ارائه داد.
۳. تجزیه تحلیل داده‌ها و تولید فرضیه: داده‌های جمع‌آوری شده، مورد بررسی دقیق قرار گرفته، فرضیه‌های مقدماتی طرح شده و سپس، با بررسی مجدد داده‌ها، از فرضیه‌های مقدماتی، فرضیه‌های پرورده شده حاصل می‌گردند.
۴. برنامه‌ریزی برای گام‌های اقدام: در این مرحله، ابتدا نظریه ساخته می‌شود و سپس، گام‌های اقدام برنامه‌ریزی می‌شود. این گام‌ها، می‌تواند به دنبال تغییرات جزئی در شیوه‌های موجود انجام عمل، بدون تغییر در کل برنامه باشد، یا اینکه گام‌ها به دنبال جایگزین کردن یک شیوه متفاوت به جای شیوه‌های دیگر باشد.
۵. اجرای گام‌های اقدام: گام‌های برنامه‌ریزی شده در این مرحله، اجرا می‌شوند. باید توجه داشت که تغییر زمانی رخ می‌دهد که اقدامی صورت گیرد و اقدام باید بر اساس داده‌های جمع‌آوری شده، و به دقت مورد تجزیه و تحلیل واقع شده، انجام گیرد، تا نتایج و پیامدهای مطلوب را به همراه داشته باشد.
۶. جمع‌آوری داده‌ها جهت نظارت بر تغییر: پس از اجرای گام‌های اقدام، داده‌های جمع‌آوری می‌شوند که تغییرات حاصل از اجرای اقدام را نظارت کند.

۷. تجزیه و تحلیل و ارزش‌یابی: در این مرحله اقدام پژوهی، پیامدها و نتایج اقدام را تجزیه و تحلیل و ارزش‌یابی می‌کند. درواقع، خود را آماده ورود به مرحله بعد اقدام پژوهی، که همانا چرخه بعدی فرایند اقدام پژوهی است، می‌کند.

شکل ۲: چرخه اقدام پژوهی «مک برآید»

هرچند الگوهای مختلفی از جانب متخصصان فن، برای اقدام پژوهی ارائه شده است، اما در همه آنها، ویژگی‌های مشترکی وجود دارد که برخی از آنها عبارتند از:

الف. تقریباً همه صاحب‌نظران اقدام پژوهی را چرخه‌ای تصور می‌کنند که حلقه‌های اصلی آن برنامه‌ریزی، اقدام عملی و ارزیابی نتایج اقدام عملی است.

ب. اقدام پژوهی مشارکت‌جویانه است. مشارکت می‌تواند به تعهد بیشتر بیانجامد تا تحقق نتایج و پیامدها آسان‌تر گردد.

ج. اقدام پژوهی اغلب کیفی است و پژوهش کیفی، از قابلیت انعطاف بیشتری برخوردار است (عابدی، ۱۳۸۶، ص ۷۵-۷۶).

عامتیازات و محدودیت‌های اقدام پژوهی

مک نیف و همکاران او، در مورد برتری‌های اقدام پژوهی در قلمرو آموزش و پرورش می‌گویند:

طرفداران پژوهش در عمل، از جمله پژوهش در عمل آموزشی، بر این باورند که پژوهش باید از انحصار نخبگان درآید و به صورت مشارکتی - یا فردی - جزو وظایف همه دست‌اندرکاران آموزش و پرورش، به ویژه معلمان، قرار گیرد (مک نیف و همکاران، ۱۳۸۲، ص ۴۵).

البته این قابلیت‌ها، در همه موقعیت‌های اجتماعی - نه فقط در موقعیت اجتماعی آموزش و پرورش - برای اقدام پژوهی وجود دارد. هنگامی که پژوهش‌گران، کارگزاران، مدیران و سایرین از اقدام پژوهی استفاده می‌کنند، واقع توان بالقوه‌ای برای افزایش میزان یادگیری مستمر از تجارب خود، فراهم می‌کنند.

بازاندیشی و تعمق نظام‌مند، از شیوه‌های اثربخش در یادگیری برای کارگزاران و پژوهش‌گران است که در درون اقدام پژوهی نهفته است. پیامدها و نتایج اقدام پژوهی نیز مورد استفاده مرجع تحول می‌باشد. این پیامدها و نتایج، موجب اصلاح امور می‌گردد. علاوه بر اینکه اقدام پژوهی معمولاً مشارکتی انجام می‌گیرد و دلالت بر رابطه بین پژوهش‌گر و محیط پژوهش دارد که از لحاظ اخلاقی و اجتماعی، دارای اهمیت زیادی است.

محمود شارع‌پور، اقدام پژوهی در عرصه آموزش و پرورش را حداقل دارای پنج امتیاز می‌داند:

- این نوع تحقیق به نظریه و دانش لازم برای بهبود عملکرد کمک می‌کند.

- اقدام پژوهی موجب توسعه حرفه‌ای افراد درگیر و دست‌اندرکاران آموزش و پرورش می‌شود.

- اقدام پژوهی موجب شکل‌گیری نظام شبکه‌ای همکاری میان افراد مختلف. مثلاً پژوهش‌گران، معلمان،

والدین، دانش‌آموزان... می‌شود.

- اقدام پژوهی موجب می‌شود که افراد درگیر، مسائل و مشکلات را شناسایی و تعیین کرده، به شیوه‌های نظام‌مند در پی راه حل باشند.

- از اقدام پژوهی می‌توان در تمامی سطوح و همه حوزه‌های آموزش و پرورش، مدرسه، منطقه، استان، کشور، سود جست (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ص ۱۳۹).

هرچند اقدام پژوهی چنین قابلیت‌هایی دارد، اما به جهت ناشناخته بودن، کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد. روان‌شناسی، تقریباً به‌طور کامل اقدام پژوهی را نادیده گرفته است (الوانی و همکاران، ۱۳۸۱، ص ۱۵۴). نادیده گرفتن و فراموش شدن آن، دلیل عدم استفاده نیست، بلکه به دلیل محدودیت‌هایی است که اقدام پژوهی دارد. این محدودیت‌ها، هزینه‌هایی را بر پژوهش‌گر تحمیل می‌کند. برخی از این محدودیت‌ها عبارتند از:

۱. اقدام پژوهی برخی از الزامات را که در سایر تحقیقات متعارف هستند نادیده می‌گیرد. به همین جهت، با انتظارات برخی از پژوهش‌گران مطابقت ندارد.

۲. تعداد زیادی از پژوهش‌گران، آگاهی چندانی از آن ندارند؛ به‌ویژه از روش‌شناسی اقدام پژوهی، که محور اساسی این شیوه پژوهشی است و یادگیری آن مستلزم تلاش زیادی است.

۳. در هر حال مهارت، تبحر و تخصص در اقدام پژوهی، نیازمند تلاش و صرف وقت زیادی است.

۴. یکپارچگی در اقدام پژوهی، نسبت به روش‌های پژوهشی معمول دشوارتر است. پژوهش‌گر اقدام پژوهی، به‌عنوان مسئول پژوهش و هم‌به‌عنوان عامل تغییر عمل می‌کند. این امر موجب دشواری انسجام بخشیدن به اقدام پژوهی می‌شود.

۵. در اقدام پژوهی، مطالعات کتابخانه‌ای بسیار اهمیت دارد. اما منابع و متون مرتبط به وسیله داده‌هایی مشخص می‌شوند که پژوهش‌گر، آنها را جمع‌آوری و تفسیر نموده است. به بیان دیگر، در اقدام پژوهی ابتدا باید داده‌ها را جمع‌آوری و سپس، برای بررسی و نقد آنها، به متون و منابع علمی رجوع کرد.

۶. در اقدام پژوهی در مقایسه با سایر پژوهش‌ها، تدوین گزارش نهایی مشکل‌تر است (عابدی و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۸۴).

۷. اهداف اقدام پژوهی

در اقدام پژوهی، هدف پی بردن به روابط پدیده‌ها و یا به اصطلاح متغیرها نیست، بلکه بررسی موضوعاتی است که فرد در محیط کار و در قلمرو خود با آنها درگیر است و می‌خواهد پاسخ آنها را به‌صورت علمی و از راه پژوهش بیابد. پس ایجاد تغییر، تعدیل یا اصلاح در وضعیت موجود، هدف عمده در این پژوهش است

(نادری و همکران، ۱۳۸۰، ص ۱۲۵). برای مثال، در حوزه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش سه هدف عمده را می‌توان برای اقدام‌پژوهی یادآور شد:

۱. تربیت معلمان پژوهشگر؛

۲. پیشبرد هدف‌های مدرسه؛

۳. بناکردن فرهنگ حرفه‌ای در میان معلمان.

ایزاک در خصوص هدف از روش تحقیق اقدام‌پژوهی، می‌نویسد:

گسترش مهارت‌ها یا رویکردهای جدید و حل مسائل با استفاده از کاربرد مستقیم روش‌ها و مهارت‌ها در مراکز آموزشی و یا محیط‌های واقعی و شغلی، و به‌دست آوردن اطلاعات برای استفاده در کلاس‌های درس محلی و دادن آموزش ضمن خدمت به معلمانی که درگیر تدریس هستند (ایزاک، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۴۴).

همچنین در زمینه هدف از روش اقدام‌پژوهی می‌توان گفت: پژوهش در اینجا به‌معنای آن‌چه در دانشگاه‌ها و مراکز عالی انجام می‌پذیرد و دارای مراحل ویژه و پیچیده می‌باشد، نیست، بلکه منظور بررسی راه‌های گوناگون ممکن برای تغییر وضعیت نامطلوب موجود، توسط خود افراد درگیر در آن مسئله، در محیط کلاس و آموزشگاه با در نظر گرفتن مراحل ساده می‌باشد.

در حقیقت، اقدام‌پژوهی تحقیقی است که توسط خود افراد درگیر صورت می‌گیرد؛ به این منظور که عملکرد حرفه‌ای خود را بهبود بخشیده، به فهم بهتری نایل شوند. سپس، هدف این نوع تحقیقات است که کارایی افراد درگیر را افزایش دهد. کمیز و مک تگارت معتقدند: اقدام‌پژوهی می‌تواند توسط معلمان، دانش‌آموزان، مدیران و والدین به کار گرفته شود، ولی به هر صورت ماهیت این تحقیق به‌صورت جمعی و گروهی است (شارع‌پور، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷).

۸. گستره اقدام‌پژوهی

«اقدام‌پژوهی»، می‌تواند در همه عرصه‌های زندگی حرفه‌ای، یعنی هر جا که تربیت و آموزشی جریان دارد، کاربرد داشته باشد. بنابراین، متخصصان شاغل در خدمات بهداشتی، امور رفاهی، آموزش و پرورش، و حتی خدمات پلیسی و نظامی و نیز متخصصان شاغل در سایر سازمان‌های مذهبی، فرهنگی، و اجتماعی، می‌توانند از اقدام‌پژوهی بهره بگیرند. درباره گستره اقدام‌پژوهی باید گفت:

تحقیق عمل‌نگر ممکن است تقریباً در همه موقعیت‌هایی که مسئله‌ای برای افراد پیش می‌آورد، مانند: یک کلاس، بیمارستان، صنعت، زندان و از این قبیل به کار گرفته شود، تا مسئله پیش آمده را حل کند. این

روش، ممکن است توسط یک معلم، گروهی از معلمان یک مدرسه، تعدادی از معلمان و پژوهش‌گران، و همکاری معلمان و تعدادی از استادان دانشگاه انجام شود؛ چرا که پژوهش در اینجا، به معنای پژوهش آکادمیک نیست، بلکه مقصود بررسی راه‌های ممکن، برای تغییر وضعیت نامطلوب توسط خود افراد درگیر با آن مسئله می‌باشد (هاشم‌پور، ۱۳۸۶، ص ۵).

نتیجه‌گیری

اقدام‌پژوهی، نوعی تحقیق است که توسط خود افراد درگیر در یک مسئله و برای حل یا کاهش آن انجام می‌گیرد. در این نوع پژوهش، پژوهش‌گران تلاش می‌کنند وضعیت نامطلوب یا نامعین را به وضعیت مطلوب یا معین تغییر دهند. هدف از این کار، بهسازی امور و اثربخش کردن آن است.

در اقدام‌پژوهی، موضوعات تحقیق همه ملموس و عینی و مربوط به فعالیت‌های روزمره کاری است. بنابراین، در این نوع پژوهش، مثل پژوهش‌های صوری دانشگاهی، هدف پی‌بردن به روابط پدیده‌ها و به اصطلاح متغیرها نیست، بلکه بررسی مسایل و مشکلاتی است که فرد در محیط کار و در حیطه شغل خود با آنها درگیر است و می‌خواهد از راه پژوهش، آن را حل یا حداقل مشکلات را کاهش دهند.

اقدام‌پژوهی براساس استدلال، عملی استوار است، نه بر اساس استدلال علمی و فنی، برای این منظور، نه تنها روش‌های کمی تحقیق بلکه بیشتر از روش‌های کیفی استفاده می‌کند. جنبه‌های عملی موردنظر در اقدام‌پژوهی، چنان است که آن را برای ایجاد یک راهبرد اقدام مناسب می‌سازد. به عبارت دیگر، پژوهش‌گر اقدام‌پژوه، آگاهانه درباره فعالیت‌ها خود به آزمایش پرداخته تا ضمن شناسایی ابعاد مختلف این فعالیت‌ها، بتواند در راه بهبود آنها با شناخت علمی اقدام کند.

در پایان، باید گفت: سازمان‌ها می‌توانند با آموزش و اجرای روش اقدام‌پژوهی کارکنان پژوهنده داشته باشند که در برخورد با مشکلات کاری، آنها را به شیوه علمی حل نمایند و موجب بالندگی خود و سازمان شوند.

منابع

- الوانی، سیدمهدی و همکاران، ۱۳۸۱، «اقدام‌پژوهی و کاربرد آن در تحقیقات سازمان و مدیریت»، مدیریت و توسعه، ش ۱۲.
- ایزاک، استفان، ۱۳۸۰، *راهنمای تحقیق و ارزشیابی در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ترجمه علی دلاور، تهران، ارسباران.
- بازگان، عباس، ۱۳۸۵، *اقدام پژوهی*، تهران، دانشگاه تهران.
- جانسون، جیمز، ۱۳۷۳، *روش‌های به‌کار بستن یافته‌های پژوهشی*، ترجمه محمود میرمحمدی، تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- حسن‌زاده، رمضان، ۱۳۸۲، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، نشر ساوالان.
- دلاور، علی، ۱۳۷۳، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، نشر آگاه.
- سرمه، زهره و همکاران، ۱۳۸۰، «روش‌های تحقیق در علوم رفتاری»، تهران، نشر آگاه.
- شارع‌پور، محمود، ۱۳۸۵، *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران، نشر سمت.
- عابدی، احمد و همکاران، ۱۳۸۶، روش‌شناسی اقدام‌پژوهی و کاربرد آن در پژوهش‌های رفتاری، قم، حوزه و دانشگاه.
- فلیک ادوه، ۱۳۸۷، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشر نی.
- قاسمی پویا، ۱۳۸۱، *اقبال، راهنمای عملی پژوهش در عمل*، تهران، پژوهشکده علم و تربیت.
- مارشال، کاترین و همکاران، ۱۳۸۱، «روش تحقیق کیفی»، ترجمه علی پارسائیان و علی محمد اعرابی، ج دوم، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مک برآید و شاستاک، ۱۳۸۴، *چان یادگیری پژوهش محور*، ترجمه علیرضا شواخی و فاطمه محمدزاده، تهران، نشر آموز.
- نادری، عزت‌الله و همکاران، ۱۳۸۰، *روش‌های تحقیق و شیوه‌های ارزش‌یابی در علوم انسانی*، تهران، نشر بدر.
- مک نیف، جان، و همکاران، ۱۳۸۲، *اقدام پژوهی*، ترجمه محمدرضا آهنچیان، تهران، رشد.
- هاشم‌پور، ولی‌الله، ۱۳۸۶، «روش تحقیق اقدام‌پژوهی در گستره تعلیم و تربیت، معرفت، ش ۱۱۷.